

Presenting a Strategic Model for Institutionalizing the Culture Of Endowment in Universities And Institutes of Higher Education in Order to Provide Solutions for Academic Development

ARTICLE INFO

Article Type

Analytical Review

Authors

Nazila Ameri Siahooie¹,
Mehdi Bagheri^{2*},
Nadergholi Ghorchian³,
Parivash Jafari⁴

How to cite this article

Nazila Ameri Siahooie , Mehdi Bagheri ,
Nadergholi Ghorchian, Parivash Jafari,
Presenting a Strategic Model for
Institutionalizing the Culture Of
Endowment in Universities And Institutes of
Higher Education in Order to Provide
Solutions for Academic Development.
*Journal of Islamic Life Style Centered on
Health*. 2019;3(3):115-124.

1. PhD Student in Educational Management, Faculty of Humanities, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University of Bandar Abbas, Iran
2. Associate Professor, Department of Educational Management, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran
3. Professor, Department of Educational Management, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
4. Associate Professor, Department of Educational Management, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: mbagheri.sbu@gmail.com

Article History

Received: 2019/05/28

Accepted: 2019/09/09

ePublished: 2019/09/22

ABSTRACT

Purpose: The aim of this study was to provide a strategic model for institutionalizing the culture of endowment in universities and higher education institutions in order to provide strategies for university development.

Materials and Methods: This research has a hybrid strategy. In the qualitative part, the statistical community includes experts in the field of endowment. Scientific experts include related professors in the field of teamwork and people active in the field of teamwork and are professional experts. The quantitative population studied in this study includes all donors and acquaintances of Hormozgan province and managers of higher levels of universities and institutions of higher education, whose number is 135 according to statistics. For quantitative analysis, confirmatory factor analysis tests and structural equation modeling were used. For data analysis, Spss and Pls software were used and for the qualitative part, the foundation data method and Maxqda10 software were used.

Findings: The research findings showed that universities and higher education institutions to move towards institutionalization of endowment should pay attention to the variables of education, facilitator, strategies, culture, barriers, results.

Conclusion: The results showed that the managers of universities and higher education institutions can take measures to support their activities in universities by using endowments.

Keywords: Endowment, Institutionalize Culture, University

ارائه مدلی راهبردی جهت نهادینه کردن فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به منظور ارایه راهکارهای توسعه دانشگاهی

نازیلا عامری سیاهویی^۱

دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده علوم انسانی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی بندرعباس، ایران

مهدی باقری^{۲*}

دانشیار، گروه مدیریت آموزشی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران

نادرقلی قورچیان^۳

استاد، گروه مدیریت آموزشی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

پریوش جعفری^۴

دانشیار، گروه مدیریت آموزشی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر ارائه مدلی راهبردی جهت نهادینه کردن فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به منظور ارایه راهکارهای توسعه دانشگاهی بود.

مواد و روش‌ها: این تحقیق دارای استراتژی ترکیبی است. در بخش کیفی جامعه آماری شامل خبرگان حوزه وقف است. خبرگان علمی شامل استادان مرتبط در حوزه کار تیمی و افراد فعال در حوزه کار تیمی است و خبرگان حرفه‌ای هستند. جامعه کمی مورد مطالعه در این پژوهش کلیه شامل کلیه خیرین و واقفین استان هرمزگان و مدیران سطوح عالی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌باشند که تعدادشان طبق آمار ۱۳۵ نفر می‌باشد برای تحلیل کمی از آزمون‌های تحلیل عاملی تاییدی و مدل معادلات ساختاری استفاده گردید. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزارهای Spss و Pls استفاده شد و برای بخش کیفی نیز از روش داده بنیاد و نرم افزار Maxqda 10 استفاده شده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان داد که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی برای حرکت به سمت نهادینه کردن وقف باید به متغیرهای آموزش، تسهیل کننده، استراتژی‌ها، فرهنگ، موانع، نتایج توجه نمایند.

نتیجه گیری: نتایج نشان داد مدیران دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی با استفاده از وقف می‌توانند اقدامات حمایتی از فعالیت‌های خود در دانشگاه‌ها داشته باشند.

واژه‌های کلیدی: وقف، نهادینه کردن فرهنگ، دانشگاه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۱۸

*نویسنده مسئول: mbagheri.sbu@gmail.com

مقدمه

احسان و نیکوکاری که مبتنی بر کمک به دیگران است، از برترین فضائل و صفات نیکوی انسانی است که دین اسلام نیز بدان

دستور داده است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ». همچنین مصلحان در هر جا و هر زمان منادی آن بوده و خیران نیز در طول تاریخ در انجام آن کوشا بوده‌اند و در این میان، یکی از کارهای نیکو و شایسته‌ای که همچون صدقه جاریه باقی می‌ماند و اثرات و برکات آن نصیب افراد جامعه می‌شود، سنت حسنه‌ی «وقف» است. وقف نمادی از روح خیر خواهی، تعاون، هم زیستی و عطوفت انسانی و برخاسته از ایده‌ی والا و ایمان است (۱). مقوله وقف به عنوان یک سنت قدیمی و مهم در بین اقوام، ادیان و ملل مختلف به دلیل حس نوع دوستی و عشق و علاقه به یکدیگر به صورت فطری وجود داشته و همواره افرادی حاضر شده‌اند بخشی از ثروت و دارایی خود را جهت بهره‌مندی عمومی و اختصاصی گروهی از آحاد جامعه اختصاص دهند. مردم مسلمان کشور ایران نیز با تکیه بر فرهنگ اسلامی و به منظور تقرب الهی نسبت به وقف، توجه ویژه‌ای از خود نشان داده‌اند (۲). در کشورهای اسلامی آماری در زمینه میزان موقوفات و کمک‌های اختصاص داده شده به دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی موجود نیست. با وجود آنکه کشورهای اسلامی در زمینه آموزش و تحقیقات علمی بیش از کشورهای غربی نیازمند حرکت و پیشرفت هستند اما میزان کمک‌های اختصاص داده شده به مقوله علم و پژوهش در کشورهای اسلامی به طور قابل توجهی کمتر از کشورهای پیشرفته و توسعه یافته است. با این وجود برخی از کشورهای اسلامی فعالیت‌هایی در زمینه جلب کمک‌های مردمی در حوزه آموزش و پژوهش انجام داده‌اند. نقش وقف برای تامین مالی نظام آموزش و پرورش، در چند دهه قبل در کشورهای مسلمان و غیر مسلمان آغاز شد. با وجودی که شرایط مختلفی توسط این کشورها مورد استفاده قرار گرفتند، با اهداف مشابه با وقف همکاری می‌کنند و کمک‌های مالی برای اهداف خوب در کمک به نیازمندان جمع آوری می‌کنند و در عین حال با هدف تقویت زندگی استاندارد جامعه هستند. بر این اساس، نظام وقف ثابت شده است که تبدیل به یک کلید برجسته برای تقویت اقتصاد کشور می‌شود (۳). تاریخ نشان داده است که وقف از نهادهای مختلف آموزشی، مساجد، دانشگاه‌ها، مدارس اسلامی، مراکز، کالج‌ها، کتابخانه‌ها، خوابگاه‌ها و... استفاده می‌کند که برخی از آنها هنوز هم وجود دارد. دنیای غرب دارای دانشگاه‌های زیادی است که تحت مفهوم سرمایه گذاری تاسیس شده‌اند. معروف‌ترین نمونه‌ها عبارتند از دانشگاه‌های اکسفورد و کمبریج در بریتانیا و دانشگاه‌های هاروارد و ییل در ایالات متحده آمریکا (۴) بر اساس آمار شورای کمک به آموزش در سال ۲۰۱۶، ۴۱ میلیارد دلار کمک داوطلبانه از سوی بخش خصوصی به مؤسسات آموزش عالی آمریکا پرداخت شده است که بیش از ۲۳ میلیارد دلار آن به تحقیقات در علوم پایه اختصاص داده شده است. در واقع قدرت بخشیدن خیرخواهانه برای کمک به تحصیلات (آموزش) عالی، کمک‌های انگلیس را متقاعد کرده است. این امر باعث می‌شود که این بخش کمتر وابسته به هر یک از منابع مالی باشد (۵). مفهوم دانشگاه مبتنی بر درآمد نیز از سوی کالج‌های اکسفورد و کمبریج بوده است که به طور عام به نام اکسبریج نامیده می‌شوند که شرکت‌های بزرگ خیریه‌ای هستند. این کالج‌ها از زمان تأسیسشان توسط مزایا پشتیبانی شده‌اند. رئیس کالج و همراهم منصوب آن، احزاب مسئولیت‌پذیری در شایستگی کار هستند و تلاش می‌کنند تا هدف خیریه را برآورده سازند. آنها به عنوان محافظان هستند اما آنها اغلب از بنیاد حامین می‌کنند (۶). ایده سرمایه گذاری در واقع بسیار نزدیک به وقف است و به طور گسترده در سراسر جامعه مسلمان، به ویژه در روزهای اولیه تمدن اسلامی، پرداخته شده است. وقف حمایت مالی اساسی از موفقیت و توسعه مؤسسات آموزشی در زمان خاص را فراهم کرد، این نوع اموال به عنوان ستون مالی برای این منظور در نظر گرفته شد. در مصر، دانشگاه‌ها از ازر که به عنوان محبوب‌ترین موسسه آموزشی وقف خدمت

می‌کند، تا زمان تاسیس آن در سلطان مملوک ادامه دارد (۱۲۶۰-۱۲۴۹ میلادی). تأثیر عظیمی از آموزش وقف در دانشگاه الازهر به وضوح نشان داده شد که دولت مصر در سال‌های گذشته به طور کامل وابسته به وقف آن به عنوان حمایت اعتبار کلان در زمان نیاز به زنده ماندن دولت بود. علاوه بر الازهر نمونه‌های بسیار دیگری از دانشگاه‌ها در کشورهای دیگر نیز وجود دارد که از دارایی‌های وقف بهره‌مند می‌شوند؛ مانند دانشگاه القوین در مراکش، دانشگاه المنتسیریه عراق، دانشگاه کوردوا، اسپانیا و دانشگاه اسلامی اندونزی (۷) به‌رحال یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد و مسیر خوب وقف در دانشگاه‌های برجسته جهان، آگاهی برای دانشگاه‌های دولتی را برای پذیرش وقف است. ایمان و عبدالحمید (۸) تأکید می‌کند که وقف برای به نفع بسیاری از جنبه‌ها نه تنها به اهداف مذهبی محدود شده بلکه همچنین آموزش، مراقبت‌های بهداشتی، امنیت ملی، فعالیت‌های تجاری و تجاری، امکانات حمل و نقل، پناهگاه و غذا برای نیازمندان و فقیران. همچنین محمد السلم هینف اشاره می‌کند که وقف یکی از دستگاه‌های بالقوه است که به کمک دانشگاه‌ها از بخش خصوصی و عمومی کمک می‌کند (۹) اما با توجه به اهمیت وقف، این مقوله نتوانست نقش مهمی در دانشگاه‌های کشور داشته باش و این می‌تواند به دو دلیل باشد. اولاً ما نتوانستیم ارزش‌های آموزش قدیم خودمان را به امروز منتقل کنیم. شاید به این علت که می‌خواستند دانشگاه را مدرن کنند و حالا برای مدرن کردن دانشگاه‌ها به مسائل دینی توجه نداشتند، به هر ترتیب آن‌هایی که متصدی آموزش عالی بودند نتوانستند یک پیوندی میان دانشگاه، سنت و ارزش‌های گذشته خودمان ایجاد کنند. دوم اینکه دانشگاه از مدل غربی گرفته شد ولی از ظاهر مدل غربی (۱۰). همانطور که روند جهانی بودجه آموزش عالی در چندین حساب در پایان قرن بیستم تغییر کرده است، وابستگی کامل به حمایت دولت دیگر امکان پذیر نیست و مفهوم به اشتراک گذاری هزینه‌ها بیشتر واقع‌گرایانه است (۱۲). دانشگاه‌ها نیازمند تامین مالی زیادی برای اهداف اساسی مانند تامین مالی محققان، دانش‌آموزان و نیز هزینه‌های مدیریت و کارکنان دانشگاه‌ها هستند. بنابراین، این نیاز به جایگزینی دیگری از منابع برای پایداری مالی بلندمدت دارد. به عنوان یک نتیجه، دانشگاه‌ها باید خلاق باشند تا منابع مالی خود را بیابند، نه صرفاً با تکیه بر بودجه دولتی. لذا با توجه به اهمیت وقف در بهبود کارکرد و پیشرفت علمی و پژوهشی دانشگاه‌ها، این پژوهش بدنبال پاسخ به این سؤال می‌باشد که چه مدلی می‌توان جهت نهادینه کردن فرهنگ وقف در آموزش عالی ارائه نمود؟ و ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌های اصلی فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کدامند؟

مبانی نظری تحقیق

وقف در لغت به معنی ایستادن و پابندگی و اصطلاحاً حبس کردن عین ملک یا مالی است که منافع آن در امور عام المنفعه مصرف شود (ماده ۵۵ قانون مدنی) وقف کلمه‌ای عربی است که در لغت به معنای محدودیت و ممنوعیت به کار میرود و در دین اسلام، اصطلاحی است، دال بر حفظ و نگهداری اموالی خاص جهت بکارگیری منافع آن در کارهای انسان دوستانه و امور خیریه، به شرط آن که منافع، فقط در هدف یا اهداف تعیین شده برای آن مصرف شود (۱۱) می‌دانیم خیر، کار نیک است که به سامان فرد و اجتماع کمک کند. وقف در مورد املاک و اموال ماندگاری به کار می‌رود که بتوان درآمدها و عایداتی از آن بدست آورد و در موارد مشخص مصرف نمود. بنابراین، زمین و ساختمان بیشتر مورد وقف قرار می‌گیرند تا اشیای دیگر، هرچند در مورد کتاب، ابزار کشاورزی، احشام، سهام و اوراق بهادار و پول نیز وقف وجود دارد (۱۳) وقف به اعتبار موقوف علیه به عام و خاص تقسیم می‌شود. وقف عام، وقفی است که مقصود از آن امور خیریه است

و مخصوص دسته و طبقه معینی نیست مانند وقف بر فقرا، وقف بر طلاب و مدارس و مساجد، و مقابل آن وقف خاص است و آن وقفی است که مخصوص دسته معین و خاصی است، مانند وقف بر اولاد یا افراد و یا طبقه‌ای خاص از مردم (۱۴) در فقه، هر چند به کتاب العطیه، السکنی، العمری و الحسب، از نوع وقف اشاره شده است. و در کتاب الحسبه مسائلی از مسوولیت‌های حاکمان در اداریه وقف اشاره کرده‌اند، اما درقرآن کریم آیه‌ای که بر وقف و احکام فقهی آن، صراحت داشته باشد وجود ندارد، ولی موضوعات دیگری مطرح شده است. این عناوین مانند: بر، خیر، احسان، معروف، انفاق، صدقه، بویژه باقیات الصالحات و عطایای بعد از مرگ است که با وقف انطباق دارد و یکی از مصادیق روشن این عناوین می‌باشد. زیرا وقف از بهترین نیک‌ها و احسان‌ها و کارهای معروف و پرکردن خلاها (انفاق) و تنها صدقه‌ی جاریه‌ای است که پایدار می‌ماند و با مصرف یکبار آن از بین نمی‌رود و پس از فوت واقف خوبی‌های آن تمام نمی‌شود. به همین دلیل در فرهنگ اسلامی از وقف به عنوان صدقات جاریه و عناوین دیگر یاد کرده‌اند (۱۵) به لحاظ تاریخی گرچه دقیقاً معلوم نیست که قانون وقف در اسلام در چه سالی تشریح گردید، ولی اگر مساجد جزء موقوفات تلقی شود، اولین اقدام عملی پیامبر پس از مهاجرت به مدینه، تأسیس مسجد قبا و مسجدالنبی و پایگاهی برای عبادت، آموزش و زندگی براساس نهاد وقف بوده است. همچنین حضرت علی علیه السلام املاک زیادی داشت که آن‌ها را در زمان حیات خود وقف نمود. به طوری که در اواخر عمر، عواید سالانه اوقاف آن حضرت به ۲۴ هزار دینار می‌رسید. علاوه بر این‌ها نهاد وقف در تاریخ اسلام سابقه درخشان دارد (۱۶) درکشورما نیزوقف دارای سابقه ای درخشان و طولانی مدت است. گرچه این نهاد در دوره‌های مختلف در اقتصاد کشور ما نقشی فعال داشته است، اما دوران صفوی را می‌توان اوج توسعه و رشد اوقاف در ایران در نظر گرفت. در گذشته و در تاریخ ایران، بسیاری از فعالیت‌های تولیدی توسط نهاد وقف انجام می‌گرفت و بسیاری از تأسیسات زیربنایی و نهادهای اجتماعی و فرهنگی بدون اینکه حکومت‌ها وظیفه‌ای احساس کنند، توسط مردم ساخته می‌شدند. در واقع وقف از نظر اجتماعی و اقتصادی دارای کارکردهای مهم و فراوانی در زندگی روزانه مردم بوده است. یکی از این موارد مسأله آموزش رایگان بود، که اثرات فراوانی در جامعه داشت. به طور خلاصه می‌توان نتیجه گرفت که در گذشته، اوقاف نقش قابل ملاحظه‌ای در تولید کالاها و خدمات و ایجاد فرصت‌های شغلی داشته‌اند و بسیاری از کالاهای عمومی و وظایفی که در دولت‌های مدرن توسط دولت انجام گرفته و هم اکنون یکی از چالش‌های دولت‌ها شده و با طرح مسائلی از قبیل تعدیل اقتصادی، خصوصی سازی، اندازه بهینه دولت، برون سپاری و از این قبیل، سعی در انجام آن‌ها به روش‌های غیر دولتی دارند، در گذشته از طریق نهاد وقف درجوامع اسلامی انجام می‌شده است (۱۷) درحال حاضر نیز در کشور ما موقوفات حجم عظیمی از منابع را به خود اختصاص می‌دهند. موقوفات عظیم آستان قدس رضوی در شهرها و مناطق مختلف، تنها نمونه‌ای از حجم بالای وقف در کشور است. براساس اظهار نظر معاون سازمان اوقاف و امور خیریه، درحال حاضر، ارزش تقریبی دارایی‌های وقف شده در ایران حدود ۱۰۰ هزار میلیارد تومان و درآمد این موقوفات طبق آمار سال ۱۳۸۷ حدود ۸۴ میلیارد تومان است که نشان دهنده سود دهی یا درآمدزایی کم آن‌ها، معادل هشتاد هزار است (۱۸)

علی‌رغم این ظرفیت بالا و همان‌طور که واقعیت اقتصاد ایران نشان می‌دهد، درحال حاضر وقف در کشور، دیگر آن کارایی و جایگاه فعال و مؤثری که در تاریخ اسلام و ایران (به خصوص در برخی دوره‌ها) درحل مشکلات اقتصادی به عهده داشت را ندارد. مسلماً یکی از دلایل این واقعیت، اداره غیر علمی و سنتی دارایی‌های وقف شده و استفاده نکردن از ظرفیت‌های بالقوه این نهاد تاریخی

استفاده کرده، عضویت در این نهاد را راهی می‌داند که در آن، نام انسان و مالکیت اموال و دارائی‌های او تا ابد تضمین می‌شود و در مواردی که مد نظر دارد عایدات آن به مصرف می‌رسد (۱۵) بعد دوم اجتماعی نهاد وقف که از زیبایی بیشتری برخوردار است، نوع دوستی، خیر خواهی و مردم گرایی است. در این بعد، بهترین روابط انسانی حاکم می‌گردد و دیوارهای تنگ فرد پرستی و بی-تفاوتی نسبت به زندگی دیگران فرو می‌ریزد. وقف زمینه‌ساز و بستر ساز تحقق اهداف دین و مقاصد شریعت است. اگر دین را برنامه‌ای برای ارتقای ابعاد انسانی آدمی و تأسیس جامعه‌ای مطوب بدانیم، وقف پاره‌ای از آن برنامه برای نیل به آن اهداف است. مروری بر موقوفات نشان می‌دهد که بخش معتناهی از آن‌ها به مرکز علمی و آموزش هم چون دانشگاه‌ها، مدارس، مرکز تحقیقاتی و ... اختصاص دارد که از رویکرد فرهنگی نهاد وقف حکایت می‌کند، در گذشته بسیاری از این مرکز از طریق موقوفات اداره می‌شد و تعداد زیادی از اقشار کم در آمد جامعه که برخی از استعدادها درخشانی هم برخوردار بودند و به علت نداشتن امکانات قادر به تحصیل نبودند به این مدارس و مرکز وارد می‌شدند و خیلی از بزرگان ما از میان همین طبقه‌ی شریف و محروم و در همین مرکز رشد کرده و مدارج بالای علمی را طی نمودند (۱۱). برای شکوفایی وقف در جامعه باید فرهنگ وقف را ترویج کرد، برای این منظور تنها یک نهاد یا ارگان مسئول نیست بلکه همه دستگاه‌های تبلیغی و اجرایی کشور موظف‌اند تا در جهت اعتلای فرهنگ وقف در جامعه با یکدیگر همکاری کرده و زمینه‌های شکوفایی آن را فراهم آورند. ملاحظیات انسانی و حالات عاطفی که وقف ایجاد می‌کند در شرایط کنونی توسعه، برای جامعه مفید و لازم است. سنت حسنه وقف یکی از مصادیق بارز احسان و خیر خواهی است که انسان با بهره‌گیری از تعالیم انبیاء آن را از دیرباز بنیان نهاده و در صحنه حیات اجتماعی به ودیعت گذارده است. روحیه تعاون اجتماعی و سبقت در خیرات در نهاد وقف عینیت می‌یابد و به عمل واقف مهر ابدیت می‌زند. و اغلب موقوفات نیازهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جامعه را تأمین می‌کنند (۲۲) هرچند عمل به وقف از سوی مردم بهترین راه گسترش فرهنگ وقف است اما باید توجه داشت که مردم نیازمند راهنمایی و آموزش‌های دینی علمی در این زمینه هستند. از این رو مسئولان کشور به ویژه دست اندرکاران امور مذهبی و فرهنگی می‌توانند با یک برنامه ریزی صحیح و سیاست اصولی در جهت دهی افکار عمومی به سمت فرهنگ وقف موثر باشند (۲۳) آثار مثبت وقف در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در جامعه ایجاب می‌کند که در گسترش وقف تلاش جدی داشته باشیم. چرا که اگر به این سنت حسنه عمل شود بسیاری از مشکلات فعلی جامعه ما قابل حل خواهد بود (۲۴) با نگاهی به مطالعات گذشته در داخل کشور پژوهشی تحت عنوان ارائه مدل جهت نهادینه کردن فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی صورت نگرفته است. اگر چه پژوهش‌هایی همچون، راه‌های ترویج فرهنگ وقف و نیکوکاری و توسعه موقوفات در جامعه و رویکرد استراتژیک به توسعه ارزش آفرینی در موقوفات، بررسی آسیب‌ها و موانع توسعه فرهنگ وقف در جامعه و چند مورد دیگر انجام شده است.

در جهت تأمین اهداف اسلامی است. از این رو به نظر می‌رسد لازم باشد از ویژگی انعطاف‌پذیری که در نهاد وقف وجود دارد استفاده مطلوب نمود. به عبارت دیگر لازم است علاوه بر روش اجاره دهی سنتی و استفاده از درآمدهای حاصل از اجاره اموال وقتی در جهت تأمین اهداف واقفان، از روش‌های جدیدتری به منظور جمع‌آوری منابع وقف و همچنین تخصیص آن‌ها بهره برد. به نظر می‌رسد با ارائه تعریف و وسیع‌تر از اموال قابل وقف و همچنین اداره علمی و کارآمد اموال موقوفه، می‌توان امکان تشویق خیرین و افراد نیکه‌کار به مشارکت در این سنت پسندیده را فراهم آورد (۱۹). مهمترین کارکرد وقف در جامعه اسلامی از گذشته‌های دور تاکنون، کارکرد آموزشی و فرهنگی است. ابعاد آموزشی و فرهنگی وقف در جوامع اسلامی بسیار گسترده است. وقف به عنوان یک منبع مستمر مالی مراکز علمی، پشتیبانی مردمی داشته است و چه بسیار مدارس و مراکز علمی در جهان اسلام از طریق وقف ایجاد و گسترش یافته‌اند و بسیاری از عالمان بزرگ با استفاده از درآمدهای اوقاف توانسته‌اند به مدارج عالی علمی برسند. از طریق تقویت مالی مدارس اسلامی توسط وقف، این مدارس توانستند در فرهنگ نظام تعلیم و تربیت اروپا تأثیر بگذارند. استفاده از درآمدهای وقف برای ساخت مساجد، دانشگاه‌ها، خوابگاه‌های دانشجویی، تأسیس کتابخانه‌های عمومی، برگزاری کنگره جهانی حج، مجالس عزاداری ائمه (ع)، مسابقات قرائت قرآن کریم در سطر بین المللی و غیره از کارکردهای فرهنگی و آموزشی وقف می‌باشد. از کانال وقف، مسلمانان توانسته‌اند از طریق مدارس دینی موقوفه، بهترین شاهکارهای خود را به جهانیان معرفی نمایند و علم و دانش آن‌ها از طریق اوقاف گسترش و رواج یافته است (۲۰). امروزه نیز در جمهوری اسلامی ایران، عواملی از قبیل تغییر سازمان تشکیلاتی اوقاف و اداره‌ی آن تحت نظر ولی فقیه، نه تنها بر بعد فرهنگی آن تأکید دارد، بلکه آن را در ابعاد مختلف اقتصادی و اجتماعی هم تسری بیشتری بخشیده است. همچنین تصویب قوانین لازم در جهت احیای موقوفات، رعایت احکام وقف و مسایل شرعی آن و عمل دقیق به مفاد وقف نامه‌ها که اساس نامه‌ی چگونگی تحصیل درآمدها و صرف آن‌ها مورد نظر واقف است، موجب شده تا افراد خیر با اطمینان زیادتری در این امر مهم به طور گسترده مشارکت نمایند و بخشی از دارایی خود راه عنوان الباقیات الصلحات، وقف مصالح جامعه اسلامی کنند. آمار نشان می‌دهد که شمار موقوفات، پس از پیروزی انقلاب اسلامی افزایش چشمگیری داشته است که از لحاظ نوع اهداف و نیات واقفان نیز حایز اهمیت و قابل تامل است، چرا که مصارف این موقوفات در اکثر موارد در جهت رفع نیازهای ضروری جامعه، اعم از نیازهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی بوده و مشکلی از مشکلات اساسی جامعه را حل کرده است. به همین دلیل، از رسالت‌های مهم رسانه‌های جمعی ترویج این حرکت خداپسندانه و مردم‌گرایانه است. موضوع وقف می‌تواند دست‌مایه‌ی آثار هنری فراوانی از قبیل داستان‌ها، مجموعه‌های تلویزیونی و فیلم‌های سینمایی قرار بگیرد تا رفته رفته این فرهنگ رواج یابد، تفکر فردگرایانه، محدود و محصور شود و تفکر در سرنوشت و زندگی دیگران گسترش یابد (۲۱) بنابراین سنت حسنه‌ی وقف یکی از مصادیق بارز احسان و غیر خواهی است که انسان با بهره‌گیری از تعالیم انبیاء آن را از دیر باز بنیاد نهاده و در صحنه حیات اجتماعی به ودیعت گذارده است. روحیه‌ی تعاون اجتماعی و سبقت در خیرات در نهاد وقف عینیت می‌یابد و به عمل واقف مهر ابدیت می‌زند. در وقف دو بعد خود دوستی و نوع دوستی انسان به منصفی ظهور می‌رسد. یکی از هنرهای اسلام به منظور نفوذ بیشتر کلامش در انسان، استفاده از خود دوستی (حب- نفس) است که در آیات مختلف خطاب به انسان عنوان می‌کند که اگر خودت را دوست داری به انجام واجبات و کارهای نیک و ترک محرّمات همت گمار. در وقف نیز از بعد خود دوستی انسان

جدول ۱. عوامل تأثیر گذار بر وقف با توجه به مطالعات صورت گرفته

ردیف	محقق	سال	عوامل تأثیر گذار
۱	آرمون و	۱۳۸۹	دخالت دولت، تبیین نکردن

برای گردآوری داده‌ها از ابزار مصاحبه اکتشافی و نیمه ساختار یافته با خبرگان استفاده شده است. در بخش کیفی یک سؤال زیر پرسیده شد که به نظر شما ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌های اصلی فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کدامند؟ در این بخش به منظور شناسایی مؤلفه‌های مدل راهبردی نهادینه کردن فرهنگ وقف به مصاحبه با ۲۷ نفر از متخصصان و خبرگان در حوزه وقف پرداخته شد. پس از انجام مصاحبه‌ها و پیاده نمودن آنها، با برش زدن متن مصاحبه، مفهوم پردازی، مقوله بندی و دسته بندی آنها در مقوله‌های اصلی و فرعی، تحلیل داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری باز و محوری و طبقه بندی واحدهای متنی موجود، به طبقه‌های معنی دار و منطقی انجام شد. بنابراین نتایج کدگذاری محوری به ترتیب جدول ۲ به دست آمد.

جدول ۲. نتایج کدگذاری محوری

ردیف	شرایط	مقوله‌های محوری	مقوله‌های فرعی
۱	آموزش	آموزش‌های مجازی	شبکه‌های اجتماعی، برگزاری دوره‌های آموزشی آنلاین
۲	تسهیل کننده	آموزش حضوری	برگزاری دوره‌های آموزشی، سمینار، انجمن‌های مرتبط با وقف، حمایت از تحقیقات و مطالعات در زمینه وقف
۳	استراتژی‌ها	تبلیغات فیزیکی	تبلیغات بصری در محیط دانشگاه، مجله و روزنامه و کتاب، استفاده از افراد مطلع در بحث وقف، تبلیغ در محل قرارگرفتن موقوفه
۴	فرهنگ	تبلیغات مجازی	ساخت فیلم و کلیپ، تکریم واقفین و بیان موقوفات آنها، حضور فعال در فضاهای مجازی
۵	موانع	فرهنگ	برنامه ریزی برای وقف، تغییر نگاه عوامل اجرایی به وقف
		راهکار	شفاف سازی در زمینه وقف، هماهنگی بین نهادها، هدایت وقف مطابق با نیاز روز جامعه
		توسعه فرهنگ وقف	الگو سازی از واقفین بزرگ، توسعه وقف‌های مشارکتی (جمعی)
		حمایت	گسترش و توسعه مصادیق وقف، ترویج ارزش‌ها و هنجارهای صحیح اجتماعی، تبلیغ فرهنگ وقف، عدم محدود بودن به مصادیق کلان، مقبول واقع شدن وقف فرهنگی-علمی
		توسعه قوانین	قوانین مانع، مشکل شرعی در وقف پول، استفاده از وقف در

اسدی	آثار وقف، نا آشنایی مردم با مسائل فقهی و شرعی وقف، ایجاد نگرش منفی به وقف در بین ممالک اسلامی، ترویج راهکارهای عمومی، اقتصادی و فرهنگی	ارتباط میان فرهنگ و مسئله خیریه	۱۳۹۶	سیدی و طیب نیا	۲
کاربخش راوری و تویسرکانی راوری	افزایش آگاهی و اطلاعات مردم	افزایش آگاهی و اطلاعات مردم	۱۳۸۸		۳
حاجی پور	توسعه ارزش آفرینی	توسعه ارزش آفرینی	۱۳۹۴		۴
زلالی و همکاران	سیستم آموزشی و فرهنگ غالب جامعه	سیستم آموزشی و فرهنگ غالب جامعه	۱۳۹۴		۵
احسنی و اصغرزاده	عوامل قانونی- اجرایی، فرهنگی- اجتماعی، طرز تفکر و عقیده، نگرش خیرین، روحیه تعاون و دیگر خواهی	عوامل قانونی- اجرایی، فرهنگی- اجتماعی، طرز تفکر و عقیده، نگرش خیرین، روحیه تعاون و دیگر خواهی	۱۳۹۳		۶
شاه محمدی	عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی	عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی	۱۳۹۲		۷
حسین و عبدالرشید	فرهنگ غالب جامعه	فرهنگ غالب جامعه	۲۰۱۷		۸
دیروزلجاستری	مراکز آموزشی	مراکز آموزشی	۲۰۱۶		۹
روهیاتی	نقش دولت در مدیریت منابع	نقش دولت در مدیریت منابع	۲۰۱۸		۱۰
ماهامود و راهمن	سرمایه گذاری واقف	سرمایه گذاری واقف	۲۰۱۵		۱۱

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر دارای استراتژی ترکیبی است و برای بررسی سوالات تحقیق از رویکردی کمی و کیفی استفاده گردیده است. در بخش کیفی جامعه آماری شامل خبرگان در حوزه وقف است. خبرگان علمی شامل استادان دانشگاهی و فعال در حوزه وقف و خبرگان حرفه‌ای هستند. جامعه کمی مورد مطالعه در این پژوهش کلیه شامل کلیه خیرین و واقفین استان هرمزگان و مدیران سطوح عالی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی می‌باشند که تعدادشان طبق آمار ۱۳۵ نفر می‌باشد. روش نمونه‌گیری بخش کیفی این تحقیق، نمونه‌گیری ترجیحی یا هدفمند است و افراد بر اساس معیارهایی تحصیلات، تجربه، سمت سازمانی، آشنایی با موضوع مورد مطالعه انتخاب شدند. بدین معنی که از خبرگان علمی و خبرگان حرفه‌ای ۲۸ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردیدند و با آنها مصاحبه عمیق تا حد اشباع نظری انجام شد. در این تحقیق از فرمول کوکران برای بدست آوردن حجم نمونه بخش کمی استفاده شده است. برای نمونه‌گیری از کل افراد جامعه تعداد ۱۰۰ نفر به عنوان حجم نمونه تعیین گردید و افراد بر اساس روش تصادفی ساده انتخاب شدند. همچنین برای تحلیل کیفی از روش تجزیه و تحلیل موضوعی و محتوایی استفاده شد و برای تحلیل کمی و به منظور آزمون فرضیات مرتبط با اجزاء مدل و آزمون کل مدل تحقیق به ترتیب از آزمون‌های تحلیل عاملی تاییدی و مدل معادلات ساختاری استفاده گردید. برای این کار از نرم افزارهای SPSS و PLS استفاده می‌شود برای بخش کیفی نیز از روش داده بنیاد و نرم افزار Maxqda10 استفاده شده است.

یافته‌ها

برای بهبود فرایند طبقه‌بندی کدها در قالب مقوله‌ها، ابزار مقایسه‌های نظری اشتراوس و کوربین انتخاب گردید. بر این اساس، ۱۴۰ کد مستخرج نهایی در قالب ۳۸ مفهوم دسته بندی شده است. همانطور که ملاحظه می‌کنید در شکل شماره ۱ مدل نظری "نهادینه کردن فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی" مطابق با ابعاد مدل پارادایمی قابل مشاهده است.

موضوعات غیر تعریف شده، عدم حفظ و حراست از آثار وقف
رشد اعتقادات دینی، توسعه عدالت اجتماعی، فقرزدایی، حفظ ارزش‌ها، جلوگیری از ظلم و اجحاف، توسعه اقتصادی، گسترش علوم و فنون، توسعه تعاون

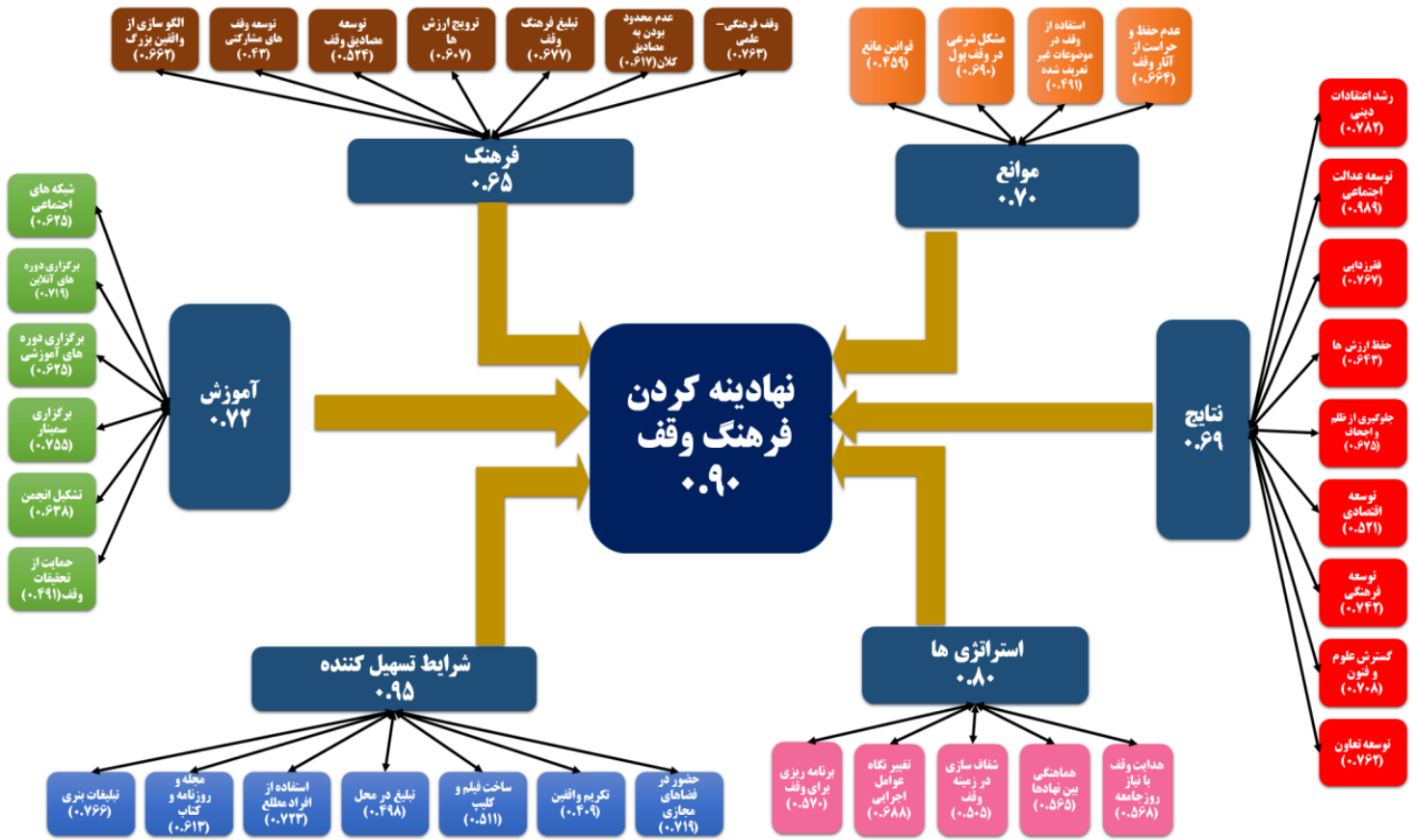
۶ نتایج موانع



شکل ۱. مدل پارادایمی نهادینه کردن فرهنگ وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی

۱/۹۶ بیشتر می‌باشد، بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در سطح معناری ۹۵ درصد، کلیه سوالات برای مدل معادلات ساختاری مد نظر قرار می‌گیرد.

ابتدا مدل تحقیق بر اساس ضرایب بارهای عاملی مورد آزمون قرار می‌گیرد. اگر بارعاملی کمتر از ۰/۳ باشد رابطه ضعیف در نظر گرفته شده و از آن صرف نظر می‌شود. بارعاملی بین ۰/۳ تا ۰/۶ قابل قبول است و اگر بزرگتر از ۰/۶ باشد خیلی مطلوب است. بارهای عاملی در شکل ۲ ارائه شده است که همه بالای ۰/۳ و مطلوب است. نتایج T-value گزارش شده در شکل فوق، همگی از



شکل ۲. مدل نهادینه کردن وقف در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی

جدول ۴. نتایج برازش مدل کلی

GOF	R2	Communality
۰.۵۷۴	۰.۷۷۶	۰.۴۲۴

مقدار GOF برای مدل نهادینه کردن فرهنگ وقف این پژوهش برابر با ۰.۵۷۴ محاسبه شده که نشان از برازش کلی قوی و بسیار مناسب مدل دارد.

نتیجه گیری

در پژوهش حاضر عوامل موثر جهت نهادینه کردن فرهنگ وقف در آموزش عالی شناسایی گردید مدلی مشتمل بر شش بعد و سی و هشت مولفه بدست آمد که مولفه‌ها در جدول شماره دو ارائه شد. همچنین این یافته‌ها با نتایج پژوهش آرمون و اسدی (۲۴) که به آسیب شناسی فرهنگ وقف می‌پردازد، پژوهش سیدی و طیب نیا (۱۰) که در خصوص بررسی نقش خیریه در توسعه دانشگاه‌های برتر، ارائه چهارچوب عمل برای ایران انجام شده است، پژوهش کاربردی راوری و تویسرکانی راوری (۲۶) که در حوزه راه‌های ترویج فرهنگ وقف و نیکوکاری و توسعه موقوفات در جامعه می‌باشد. پژوهش حاجی‌پور (۲۷) که در بر دارنده رویکرد استراتژیک به توسعه ارزش‌آفرینی در موقوفات است پژوهش احسنی و اصغرزاده (۲۸) که به شناسایی و مقایسه موانع مشارکت خیرین در توسعه فضاهای ورزشی، پژوهش کاربردی راوری و تویسرکانی راوری (۲۶) تحت عنوان راه‌های ترویج فرهنگ وقف و نیکوکاری و توسعه موقوفات در جامعه، پژوهش شاه محمدی (۲۷) که در حوزه وقف و اثرات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی انجام شده است و نیز تحقیقات خارج از کشور شامل حسین و عبدالرشید (۳۰) تحت عنوان ایجاد تنوع در درآمد از

همچنین برای برازش کلی مدل معیار GOF (شاخص نیکویی برازش) مورد استفاده قرار گرفت. این معیار توسط تنهاوس و همکاران ابداع گردید و طبق فرمول زیر محاسبه می‌شود (داوری، علی و رضازاده، آرش، ۱۳۹۳):

$$GoF = \sqrt{(Communality \times R^2)}$$

سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای معرفی شده است. به این معنی که در صورت محاسبه مقدار ۰/۰۱ و نزدیک به آن برای GOF می‌توان نتیجه گرفت که برازش کلی آن مدل در حد ضعیفی است و باید به اصلاح روابط بین سازه‌های مدل پرداخت. برای مقادیر ۰/۲۵ و ۰/۳۶ برازش کلی مدل در سطح قابل قبول قرار دارد (۲۴) با توجه به توضیحات داده شده، مقادیر اشتراکی (Communality) و R2 متغیر وابسته‌ی مدل و نیز میانگین این دو معیار به صورت جدول ۳ ارائه می‌گردد.

جدول ۳. میزان Communality و R2 متغیرهای تحقیق

متغیرهای مکنون	Communality	R2 مقدار آزمون
آموزش	۰.۳۹۲	۰.۷۲۰
تسهیل کننده	۰.۴۲۷	۰.۹۵۳
استراتژی‌ها	۰.۵۱۸	۰.۸۰۴
فرهنگ	۰.۳۷۱	۰.۶۵۶
موانع	۰.۴۲۲	۰.۷۰۲
نتایج	۰.۴۰۶	۰.۶۹۰
نهادینه کردن فرهنگ وقف	۰.۴۳۵	۰.۹۰۸

6. Fallah Tafti, Somayeh and Mohammad Akbarnejad, 2015, Waqf Educational Functions, 2nd International Conference on Behavioral Sciences and Social Studies, Istanbul, Vira Capital Institute
7. Siti Mashitoh Mahamood ; Asmak Ab Rahman (2015) Financing Universities Through WAQF, Pious Endowment: Is It Possible?, Downloaded by Unevercity Of Malaya At 23:44 03 December
8. Iman, A. and Mohammad, M. (2017), "WAQF As a Framework for Entrepreneurship", Human omics, Vol. 33 No. 4, pp. 419-440
- 9.
10. Fal Suleiman, Mahmoud; Mohammad Hajipour and Razieh Arzoomandan, 2009, Endowment Development Platforms in Universities and Higher Education Centers, The First National Conference on Endowment Function in Human Development with Emphasis on Scientific Endowment, Birjand University - Shaukatabad Campus, Birjand University
11. Sidi, Seyed Hossein and Mohammad Saleh Tayebnia, 2016, A Study of the Role of Charity in the Development of Top Universities, Presenting a Framework of Action for Iran, The First National Conference on Enduring Charity, Tehran, Ala Rahbari Charity Foundation,
12. Akhgari, Mehdi; Zahra Mohammaddoost and Zohreh Mohammadi, 2009, Study of endowment culture in South Khorasan province with a scientific approach in the field of education, the first national conference on the function of endowment in human development with emphasis on scientific endowment, Birjand University - Shaukatabad Campus, Birjand University
13. Parkhideh, Ahmad and Tajik, Mehdi, 2011, The role and importance of economic security in ensuring sustainable growth and development, Research Unit of the Center for Economic Research and Studies, Journal of the Chamber of Commerce, No. 524 (13-16)
14. Riahi, Mohammad Hossein, 2012, Waqf in Isfahan schools in the Safavid era and a review of the characteristics of some of its endowment letters, Journal

طریق وقف در دانشگاه‌ها در مالزی: تلاش‌ها و چالش‌ها، پژوهش دیپولجاستری (۴) که با هدف بررسی مطبوعات بر منابع سرمایه گذاری و اعطا وقف برای تحصیلات عالی در کشورهای منتخب مانند مالزی، اندونزی، ترکیه و انگلستان انجام شده است پژوهش روهیاتی (۳۲) که در حوزه پیاده سازی وقف: تجربه مالزی می‌باشد و پژوهش ماهامود و راهمن^۱ (۳۲) که با هدف تامین مالی دانشگاه‌ها از طریق وقف، سرمایه گذاری‌های (کمک‌های) وارسته انجام شده است همخوانی و سازگاری دارد. پیشنهاد می‌شود میزان قرارداد بسترهایی برای آموزش مجازی و برگزاری دوره‌های آنلاین در دانشگاه‌ها ایجاد شود و تشویق‌های غیرمادی برای پیری کردن دوره‌ها در نظر گرفته شود. پیشنهاد می‌شود صفحات مخصوصی در شبکه‌های اجتماعی ایجاد شود و کارگروهی برای این صفحات محتوایی در حوزه وقف تولید نماید که این صفحات بصورت فعال اقدام به اطلاع رسانی نمایند. همچنین مطلوب است مکان‌هایی خاص در محیط دانشگاه برای اطلاع رسانی حوزه وقف توسط بنر یا پوستر در نظر گرفته شود. در نهایت توصیه می‌گردد سمینارها و نشست‌هایی تخصصی در حوزه وقف برگزار گردد و در انتهای آن از واقفین تقدیر گردد.

References

1. Lotf Ata, Asadullah (2000), A Look at the Endowment in the Field of New Developments, Quarterly Journal of Endowment for Immortal Heritage, Year 8, Issue 30
2. Shahabi (1349) An introduction to the culture of endowment in Islam. University of Tehran
3. Ahmadzadeh, Farid and Mohadeseh Raisifar, 2009, The role of endowment in the development of scientific and educational centers with emphasis on barriers and patterns of endowment development, the first national conference on endowment function in human development with emphasis on scientific endowment, Birjand University - Shaukatabad Campus, Birjand University
4. Dzuljastri Abdul Razak. (2016). A Study on Sources of WAQF Funds for Higher Education in Selected Countries. In International Symposium on WAQF and Higher Education (ISWHE 2016) Istanbul, Turkey (pp. 33 – 39)
5. Hamidi, Hamidreza and Begum Naseri, 2009, The role of endowment in the development of educational institutions in Iran Case study of Shokatiyeh School in Birjand, the first national conference on the function of endowment in human development with emphasis on scientific endowment, Birjand University

¹ Mahamood & Rahman

- Remote Sensing and GIS in Planning, 9 (3), pp. 57-45
23. Fatemi, Mehdi and Alieh Hosseini, 1397, A Study of the Role of Culture in Economic Development with Emphasis on Endowment, Second National Conference on Enduring Charity, Tehran, Alabari Leadership Charitable Foundation
 24. Zalali, Behrooz; Shahzad Jamaati Samarin; Mehdi Hazrati Jahan and Roghayeh Zabihi Mahmoud Abad, 2015, Pathology of Management of Public Participation Projects: A Case Study, Endowment, 2nd International Conference on Iranian Islamic Economics, Management and Culture, Ardabil, Valiasr Institute of Culture and Thought Pioneers, General Directorate of Culture and Islamic guidance
 25. Armon, Asgar; Asadi, Abdullah, 2010, Pathology of Waqf culture in society, Sisters Seminary Management Center, Qom
 26. Davari, Ali, Rezazadeh, Arash, 2014, Structural Equation Modeling with PLS Software, Jihaddaneshgahi Publishing Organization, Tehran, Jihaddaneshgahi Publishing Organization
 27. Ravari, Mashaallah and Tuyserkani Ravari, Fatemeh, 2009 The role and place of education in empowering non-governmental organizations with emphasis on creative methods, Proceedings of the Kerman Conference of Social Organizations
 28. Hajipour, Bahman, 2015, Strategic approach to the development of value creation in endowments, collection of articles on endowment and Islamic civilization, Volume II
 29. Ahsani, Khatereh and Ali Asgharzadeh, 2014, Endowment: Identity Value in Interaction with the Formation of a Sustainable Islamic City Case Study: Amol City, The First International Congress of New Horizons in Architecture and Urban Planning, Tehran, Tarbiat Modares University
 30. Sham Mohammadi, Munir, 2013, Waqf and cultural, social, economic and religious effects, Ghadr Magazine No. 18
 31. Rusnadewi Abdul Rashid.Rohayati Hussin. 2017. DIVERSIFYING INCOME GENERATION THROUGH WAQF in Public Universities in of Endowment of Immortal Heritage, Nos. 77 and 78 (119-180)
 15. Heidari, Hossein and Kardoust, Khadijeh, 1392, Principles, factors and scope of endowment and quasi-endowment in Judaism with emphasis on the Old Testament, Quarterly Journal of Endowment of Eternal Heritage, 81, pp. 17-52
 16. Faryabi, Marzieh and Mofid Shateri, 2009, The position of endowment in education of South Khorasan with emphasis on Haj Abdul Ali Khan endowment letter, the first national conference on the function of endowment in human development with emphasis on scientific endowment, Birjand University.
 17. Hisham Yaacob, 2013. WAQF History and Legislation in Malaysia: A Contemporary Perspective, Journal of Islamic and Human Advanced Research, Vol 3, Issue 6, 387-402
 18. Sarmast, Kaveh, 2011, A Study of Socio-Economic Capacities of Cooperatives in Establishing Sustainable Development, Quarterly Journal of Welfare Planning and Social Development, No. 8, pp. 121-152
 19. Shafia Mohammad Ali, Shafia, Saeed, 2012, A study of the relationship between sustainable social development and social capital Sample: Residents of the informal neighborhood of Shemiran No. Applied Sociology 23 (2), pp. 139-164
 20. Norma Md Saad, Suhaimi Mhd Sarif, Ahmad Zamri Osman, Zarinah Hamid, Muhammad Yusuf Saleem, 2017, Managing Corporate WAQF in Malaysia: Preventives of Selected SEDCs and SIRC's
 21. Abu Torabi Seyedeh Khadijeh, Pour-Asyab Ruhollah, 1397, Jurisprudential and legal study of the endowment institution - Injuries and social and legal problems of endowment development, Festival of the best scientific writings of Islamic humanities - Allameh Jafari Special Award, Iranian Social Sciences Research Association, Scientific Associations of Qom Seminary
 22. Karkabadi, Zeinab, Asghari, Mehdi. (1397). Investigating the effect of endowment on the body of Islamic cities (Case study of Miami). Application of

- Malaysia: Efforts and Challenges. IJASOS- International E-journal of Advances in Social Sciences. Vol. III, Issue 7, April 2017
32. Rohayati Hussin, 2018, WAQF Implementation in Malaysian university: Overview and Way Forward, The Social Science 13(1): 145-149
 33. Mohamed Aslam Haneef, 2018, WAQF as a Socio-Economic Institution, JKAU: Islamic Econ., Vol. 31 No. 2, pp: 71-78